

Sveriges framtid behöver kompromissviljan

Dagens Nyheter den 31 december 2013

Som svensktalande amerikansk Harvardprofessor – detta skrivs på svenska, med viss korrigeringshjälp – tillbringade jag ganska mycket tid som studerande i Sverige mellan 1968 och 1976, men har inte varit i Sverige mer än tre fyra dagar i sträck sedan dess. Nu, med ett sabbatsår från Harvard, bestämde jag mig för att tillbringa en månad i Stockholm, för att, som jag uttryckte det, ”vara svensk under en månad.”

Att göra detta efter 35 år innebar att uppleva både kontinuitet och förändring.

Tvättmaskinsprogrammen tar fortfarande två timmar, som de gjorde förr, jämfört med 35 minuter i USA. Svenskar äter fortfarande lunch tidigare än andra människor, restaurangerna är ofta nästan fulla redan 11.45. Men mjölk som en av valmöjligheterna till ”dagens lunch” verkar ha försvunnit. Systembolaget visar nu upp sitt sortiment; tidigare kunde man bara vidröra den alkoholfria drycken om man ställde sig i kön för att beställa outtalbara franska ord från personalen; nästan ingen kommer ihåg den ”röda lampan”, där personalen delvis avsiktligt, delvis slumpmässigt bad kunden att visa upp sitt leg. När jag säger att jag ska handla på ”snabbköp” blir jag upplyst om att detta ord har försvunnit (liksom ”knalla”). Av större betydelse är förmodligen det nästan totala försvinnandet av ordet ”löntagare.” Ett av de få 60-talsuttryck som lever kvar är ”miljonprogrammet”. Jag hade varit i Sverige nästan två veckor innan LO-chefen Thorwaldsson förekom i en artikel i DN, jämfört med i stort sett dagligen tidigare, när dåvarande LO-chefer ständigt förekom.

När jag senast var i Sverige verkade det gå bra för landet. Jag var i Sverige under 1976 års valrörelse, då Socialdemokraterna använde den numera bortglömda valparollen ”Vi klarade krisen” (med vilket avsågs den första oljekrisen) och efter valförlusten talade om för den nyttillträdde borgerliga regeringen att man kom till ”dukat bord”. I verkligheten gick Sverige – efter två år då lönerna gick upp med 40 procent, vilket slog hårt mot exporten, mot 20 år av ekonomisk tillbakagång. Men när jag nu kommer tillbaka efter 35 år går det återigen bra.

Vad jag försökte göra under min månad i Sverige var att bilda mig en uppfattning om hur nedgången hade uppkommit och sedan övervanns. Jag kunde inte undvika att tänka mycket på våra kval i USA i samband med skuldtakskrisen och statens låsning – med våra egna långvariga budgetunderskott i bakgrunden – vad gäller att komma överens. Nästan alla experter tror att en kompromisslösning för USA:s budgetproblem är ganska enkel. Demokraterna skulle behöva acceptera minimala nedskärningar i sociala skyddsnet, republikanerna lika minimala skattehöjningar. Men kompromissen uteblir.

Vad som alltså gjorde det största intrycket på mig var hur man lyckades att under 90-talet vidta en enorm rad betydelsefulla politiska förändringar för att återställa Sverige på rätt kurs, i förvånansvärd utsträckning under mer eller mindre politisk enighet. Man nådde fram trots att de underliggande ideologiska politiska skillnaderna är större i Sverige än i USA. Ganska många av förändringarna gjordes eller inleddes av en socialdemokratisk regering sent på 80-talet, innan den akuta bankkrisen, och andra av Socialdemokraterna under andra hälften av 90-talet.

När man ser listan över de smärtsamma förändringar som tillät Sverige att vända ekonomin blir man verkligen överväldigad av det väldiga antal liberala justeringar i den svenska socialdemokratiska modellen. Sänkta marginalskatter, avskaffade förmögenhets- och arvsskatter, en radikal pensionsreform som markant sänkte pensionerna och gjorde att Sverige blev enda landet i världen att knyta pensionsökningar till tillväxten, förmånsjusteringar, ekonomiska avregleringar, valfrihet i den sociala sektorn, en enastående budgetsanering samt nya budgetregler, Riksbankssjälvständigheten. De två motstycken som finns under de senaste hundra åren som jag kan komma på, är Roosevelts nya giv under 30-talsdepressionen och Kinas vändning bort från maoismen 1978. Mitt under depressionen opponerade sig den republikanska oppositionen mot allt Roosevelt gjorde och slog fast att förändringarna skulle rivas upp om de återvann makten. I Kina kom förändringarna efter ett decennium där stora delar av den tidigare ledningen hade förödmjukats och många hundra tusen dödats i inbördes stridigheter.

Det är lätt när man är åskådare till den dagliga debatten att inte se skogen för alla träden. Det är klart att folk i olika politiska läger har olika uppfattningar om hur staten ska agera. Den politiska debatten kan vara hård. Det har funnits många beslut som fattats under betydande oenighet. Men ser man till de lägen när det har ställts på sin spets – som när det gick så dåligt för Sverige under 90-talet – så kan man ändå åstadkomma förändringar som skulle vara ogenomförbara i många andra länder, även i krislägen. Huvudfåran i dagens borgerlighet accepterar välfärdssamhället, medan socialdemokratins huvudfåra förstår att skyhöga skatter hämmar den ekonomiska tillväxten och till och med är obenäga att skrota Sveriges friskolereform, som även med nya krav på "långsiktighet" förblir mer radikalt än något i den fria marknadens högborg USA.

Utifrån vad jag inhämtade under min månad är jag dock oroad över i vilken utsträckning denna resurs kommer att finnas kvar i framtidens Sverige. I viktiga avseenden har förändringar skett i Sveriges politiska institutioner och i samhället som försvarar konsensusuppbyggandet. Det mest överraskande för mig är den minskade användningen av parlamentariskt sammansatta offentliga utredningar, som tidigare så flitigt användes för att utanför rampljuset diskutera viktiga samhällsbeslut över partigränserna. (Dessutom har systemet med partssammansatta organ försvunnit i kölvattnet av näringslivets utträde i början av 90-talet.) Jag har frågat några om hur detta har kommit sig. Det samstämmiga svaret är att eftersom man inte kan räkna med långvariga regeringar som under det långa socialdemokratiska maktinnehavet som kännetecknade "min" tid, har nuvarande regeringar inte tid att låta sådana utredningar sitta i årtal – vad som på "min" tid ofta kallades för "utredningskvarnen". Intressant nog tyckte alla jag talade med att denna förändring innebär någonting som Sverige hade gått miste om. Samtidigt kan man knappast begära att regeringar ska få sitta längre för att kunna underlätta denna typ av utredningsarbete.

En annan kulturell förändring som motverkar konsensusuppbyggande är elitgruppernas minskade självsäkerhet och självständighet gentemot "folket". Detta gör att politikerna blir mera rädda för negativa reaktioner på kompromisser från framför allt de egna anhängarna och mindre villiga att självmant träffa överenskommelser.

En blandning av en gammal överhetstradition och socialdemokratins folkupplysningsorientering gjorde länge svenska eliter ganska självsäkra. Eliten ska "bilda" – för att använda ett mycket svenskt uttryck – opinionen. När jag läser Ingvar Carlssons och Göran Perssons memoarer om 90-talet

används flitigt ordet "folkbildning" för att beskriva deras arbete att förklara för "partifolket" varför smärtsamma åtgärder var nödvändiga. "Populismen" är ett föraktat ord, eliterna har förenat sig mot till exempel invandrarfientlighet på ett sätt som inte sker i USA eller många andra europeiska länder. Forskningen visar att det är svårare för förhandlare att göra upp när de ska förhandla inför öppen ridå, och eliter har ofta haft ett självförtroende som gör dem villiga att förhandla utan större offentlig insyn. Allt detta har gjort det lättare för eliterna att göra upp och sedan "bilda" opinionen.

Sedan "min" tid har balansen rört sig från eliterna till folket. Vanliga människors självhävdelse – idolkulturen – har blivit mer accepterad, efter amerikanskt manér. Eliten har inte kunnat hålla Sverigedemokraterna tillbaka. De sociala medierna har ökat "folkets" makt i den offentliga debatten.

Samtidigt har den ömsesidiga upptrappningen i kriget mellan politiker och medier också befrämjat "folket". Å ena sidan har medierna blivit hårdare, även vad gäller enskilda politiker och deras förehavanden (inte bara deras åsikter), i sin granskning; å andra sidan har politikerna blivit mera omringade av presstalesmän och spinndoktorer som avskärmar dem från medierna. Jag tror att många politiker har blivit mer rädda för mediernas eventuella inverkan på den egna karriären, vilket gör att de blivit mera självupptagna och prioriterar sig själva mer, framför partikollektivet (eller nationen). Mediernas makt kommer till stor del från den påverkan medierna har på folk utanför politiken, så rädslan för medierna främjar "folket" gentemot politikerna. Alla dessa fenomen gör att den gamla modellen där politikerna kollektivt gör upp och själva "säljer in" lösningen blir mindre gångbar.

Till sist måste man ta upp den stora innebörden av invandringen för möjligheterna till konsensusuppbyggande. Som med andra fenomen jag diskuterar medför invandringen mycket som är bra för Sverige. Sverige har reagerat på onskans påföljder på ett beundransvärt sätt genom att ta emot flyktingar. Invandrare bibringar nya synsätt som kan vara bra för svenska företag och för vardagskulturen. Men invandringen riskerar också att minska konsensusmöjligheter genom att minska den sociala tilliten i samhället, känslan av att man befinner sig i "samma båt". Den amerikanska statsvetaren Robert Putnam har påvisat ett negativt samband i amerikanska städer mellan etnisk mångfald och social tillit. Putnam är själv bekymrad över dessa resultat, men det hjälper inte att nonchalera dem. Sverige har haft en i internationell jämförelse mycket hög grad av social tillit i samhället. En del svenska ekonomer anser, på grundval av forskningen om tillitens roll för ekonomisk tillväxt, att tilliten är en svensk konkurrensfördel. Man bör likaväl påpeka att den främjar konsensusuppbyggande.

Vad finns kvar som skulle kunna ge stöd till vidare konsensusuppbyggande möjligheter? En sak är att den svenska snällheten lever. Amerikaner är, jämfört med till exempel Kina där jag har tillbringat mycket tid nyligen, också ett omtänksamt folk, men Sverige slår rekord. I omklädningsrummet på det Friskis och svettis dit jag gick varannan dag, uteblev aldrig ursäkterna efter minsta oavsiktliga intrång, och en gång frågade den som stod bredvid mig om ett par vita strumpor på bänken tillhörde mig. En gång hade jag börjat gå över gatan på ett övergångsställe när jag bedömde att en bil redan hade kommit för nära för att säkert kunna stanna, så jag drog mig tillbaka till trottoaren – varefter chauffören tvärbromsade före övergångsstället och vänligt viftade att jag skulle gå över.

Snällheten är en del av den medmänsklighet som ger upphov till "samma båt"-fenomenet som främjar konsensusuppbyggande. En annan liknande resurs är Sveriges internationella utsatthet. Jag blev förvånad under min månad i Sverige över hur ofta medierna diskuterade diverse internationella

rankningar om hur Sverige ligger till, något som mycket mer sällan inträffar i USA. Detta bidrar också till "samma båt"-fenomenet.

Sverigedemokraternas frammarsch, om den fortsätter, kan också på ett konstigt sätt hjälpa fram fortsatta konsensuslösningar. Om SD på längre sikt sitter kvar i riksdagen och de övriga partierna fortsätter att vägra samarbeta med dem, minskar möjligheten till blockregeringar med egen majoritet, vilket främjar lösningar över blockgränserna.

Till slut tror jag att många i eliten inser att Sveriges möjligheter till breda lösningar är en fördel för landet. Efter min månad i Sverige är det vad jag tror.

Steve Kelman